

ДИНАМІЗМ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ: ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

І.В. Крючкова, к.е.н.,

Інститут економічного прогнозування НАН України

За кризовий період трансформаційних перетворень українська економіка зазнала значної глибини занепаду: падіння ВВП – майже на 60 % (рис. 1), промислового виробництва – вдвічі, реальних наявних доходів населення – втричі, скорочення інвестицій в основний капітал – у п'ятикратному розмірі. Причини деструктивних змін полягали не тільки в розриві налагоджених економічних зв'язків, подорожчанні енергоносіїв, трансформації системи управління, інституційної недорозвиненості країни, але й в грубих помилках уряду в ході реалізації економічної політики. Наслідком цього стало: гіперінфляційне знецінення заощаджень та доходів населення і підприємств, деформація розподілу доходів між інституційними секторами економіки, криза платежів, нарощування державних боргів, розквіт тіньової економіки і корупції, посилення диференціації населення за доходами із зниженням рівня життя більшості населення нижче прожиткового.

У 1999-2000 рр. політика фінансової стабілізації, оздоровлення державних фінансів, реструктуризація зовнішніх боргів, погашення пенсійної заборгованості перед населенням, виважена валютна політика та інші гармонізуючі структурні заходи уряду суттєво вплинули на макроситуацію. Україна почала виходити з кризи: позитивну динаміку ВВП було започатковано з вересня 1999 р. (рис. 2). Галузевим генератором зростання стала промисловість, відновлення розвитку якої було зафіксовано ще в третьому кварталі 1999 р. (рис. 3).

Економічне зростання 2000 р. більшість експертів оцінювали, перш за все, як наслідок зростання зовнішнього попиту. Дійсно, якщо після серпневої кризи 1998 р. відбулося стрімке згорання зовнішньої торгівлі із більш глибоким падінням імпорту, ніж експорту через різку девальвацію гривні, то вже у другій половині 1999 р. експорт почав відновлюватися (слід зазначити, що відновлення експорту мало розпочатися раніше, але саме дефіцитність обігових коштів у експортерів спричинила затримку із нарощуванням експорту). У третьому кварталі 2000 р. було відновлено докризові обсяги експорту, а починаючи із четвертого кварталу обсяги імпорту наблизились до середнього рівня першого півріччя 1998 р. (рис. 4). У позитиві 2000 р. є той факт, що за умов стрімкого нарощування експорту імпорт мінеральних продуктів збільшувався меншими темпами, а в поточному році за своїми обсягами залишився на рівні, меншому за базовий (рис. 4).

Цінова конкурентоспроможність економіки України у 2000 р. хоч і знижувалася, але не дійшла досерпневого рівня 1998 р. Динаміка цього показника та дані про фінансові результати роботи підприємств свідчать про те, що в балансі інтересів експортерів та імпортерів ще й досі зберігаються переваги експортерів, сучасний рівень цінової конкурентоспроможності перевищує докризовий на 14 % (рис. 5). А з урахуванням зміцнення національних валют майже усіх торговельних партнерів з українського експорту та низького рівня інфляції в Україні, цей показник навіть за умов реальної ревальвації гривні не знизиться не тільки в поточному, але й в 2002 р., що дозволить НБУ виважено керувати курсоутворенням

залежно від: стану зовнішньоекономічних відносин, інфляції, стабільності зростання кредитування підприємств, економічної поведінки суб'єктів господарювання, притоку прямих та портфельних іноземних інвестицій, рівня валютних резервів, бюджетних процесів тощо. Крім того, є шанс, нарешті, ліквідувати розбіжності між закладеним в бюджет курсом і його реальною динамікою, керованою НБУ.

Таким чином, відновленню промислового розвитку передувало зростання цінової конкурентоспроможності економіки України, що зумовило для українських промисловців одночасне розширення зовнішнього і внутрішнього ринку. Причому розширення споживчого ринку відбулось не тільки за рахунок імпортозаміщення, але й в результаті цілеспрямованих заходів уряду з виплати пенсійних боргів та заборгованості по заробітній платі працівникам бюджетних установ, що найефективніше вплинуло на зростання параметрів споживчого ринку.

Водночас зростання прибутковості виробництва зумовило притік у галузь інвестицій і кредитів. Упереджувальна (ще в 1998-1999 рр.) активізація інвесторів забезпечила готовність виробників до нарощування виробництва, а зростання кредитів – покриття дефіциту обігових коштів (рис. 3). Отже свою роль зіграли як зовнішні, так і внутрішні чинники зростання.

Більш ніж через рік після відновлення промислового розвитку (з серпня 2000 р.) було започатковано позитивну динаміку сільськогосподарського виробництва. Головним фактором цього ривка стало збільшення надходжень кредитів у галузь, які було використано досить результативно. Крім того, сприятливі погодні умови забезпечили ріст врожаїв у господарствах населення, де зараз виробляється більшість сільськогосподарських продуктів. Так, у 2000 р. в домогосподарствах було вироблено: 69 % м'яса, 70 % молока та яєць, 99 % картоплі, 83 % овочів, 18,4 % зерна.

2001 р. показав, що в Україні економічна активність продовжує набирати обертів. На противагу очікуванням багатьох експертів, в поточному році практично по всіх видах діяльності спостерігається зростання. В умовах фінансової стабільності економіка не тільки продовжила свій розвиток, але й посилила його динамізм. За січень-вересень проти відповідного періоду 2000 р. ВВП зріс на 9,3 %, промисловий випуск – на 16,6 %, у видобувній промисловості випуск нарощено на 4,1 %, в обробній – на 20,4 %, нафтопереробній – на 79,5 %, в машинобудуванні – на 23 %, у харчовій промисловості та переробці сільськогосподарських продуктів виробництво зросло на 21,2 % (за даними експрес-доповіді Держкомстату України). Вражаючих результатів досягнуто в сільському господарстві, де виробництво валової доданої вартості за 9 місяців проти відповідного періоду 2000 р. зросло на 10,5 % (за січень-серпень – 26,2 %, в рослинництві – на 61,2 % проти 49,2 % у січні-серпні 2000 р.; в тваринництві – на 6,2 %). З погляду у майбутнє позитивним індикатором є ріст ВДВ в будівництві на 13,8 % та в тих підгалузях машинобудування, що орієнтовані на вітчизняних інвесторів: у металургійному машинобудуванні – на 61,8 %, машинобудуванні для целюлозно-паперової промисловості – на 53,6 %, сільськогосподарському – на 15,7 %. І все це по відношенню до минулорічної бази, яка вже мала високі темпи зростання. Це демонструє потенційну можливість досить швидкого відновлення докризового рівня ВВП в Україні.

Результати цього річного економічного розвитку в Україні виявилися найкращими з усіх країн СНД. Єдине питання, що турбує – це стабільність та динамізм подальшого розвитку. Чим і як його забезпечити?

Перш за все, необхідно з'ясувати, які ж чинники призвели до отриманих результатів, наскільки вони мають довготривалий ефект, яке підґрунтя закладено під майбутнє, як впливатиме зовнішнє середовище на українську економіку у 2002 р.

Відомо, що економічне зростання відбувається лише за умови синхронізації ефектів взаємодії чинників з боку попиту та пропозиції, що гарантує суспільству збалансований приріст товарів та послуг, з одного боку, використання – з іншого. Нагромадження лише виробничих чинників зростання призводить до надвиробництва (в тому числі структурного), надмірний внутрішній попит – до інфляції.

В цьому році Україна спромоглася розширити свою присутність на світовому ринку більш високими темпами, ніж інші країни – на її внутрішньому ринку: в січні-серпні 2001 р. в порівнянні із відповідним періодом минулого року, за даними Держкомстату України, ріст товарного експорту (16,8 %) перевищив зростання імпорту (12,3 %).

Цьогорічне зростання імпорту сирової нафти на нафтопереробні заводи компенсувалося зростанням експорту продуктів нафтопереробки та зменшенням імпорту газу та продуктів нафтопереробки, що дало країні скорочення від'ємного сальдо по позиції “мінеральні продукти” і позитивно вплинуло на платіжний баланс.

За 8 місяців поточного року в структурі товарного експорту збільшилася частка продукції переробних галузей економіки, особливо машинобудування та нафтопереробки (з 12,7 % у 2000 р. до 17,6 % в 2001)¹, зменшилася частка продукції чорної металургії (з 44 до 38,5 %). Отже зовнішній попит, ріст якого перевищив збільшення внутрішнього попиту на імпортні товари, став вагомим чинником зростання ВВП за перші три квартали року. Серед причин цього – не тільки цінові переваги, але й якісні зміни в продукції. В першу чергу, це стосується продукції харчової промисловості, де має місце не тільки урізноманітнення асортименту, але й ріст споживчих характеристик. За прогнозними оцінками, в наступному році ріст експорту та імпорту урівноважиться, тобто суто зовнішній чинник стане нейтральним, внутрішній ринок – домінуючим.

Незважаючи на зміцнення гривні та падіння цінової конкурентоспроможності економіки України, в більшості експортних галузей економіки відбулось зростання реального балансового прибутку за рахунок скорочення збитків та росту прибутків. Так, в машинобудуванні за півріччя 2001 р. в порівнянні із відповідним періодом 2000 р. реальні прибутки зросли на 77 %, а збитки скоротилися на 30 %; в хімічній та нафтохімічній промисловості відповідно зафіксовано ріст прибутків на 16,4 % проти скорочення збитків на 50,4 %. В чорній металургії збитки скоротилися на 63 %, в той же час балансовий прибуток зазнав скорочення на 10 %, але це в порівнянні із минулорічними результатами, коли відбулось надзвичайне зростання галузевого балансового прибутку (в минулому році галузь отримала 3,2 млрд. грн. прибутку проти збитків 1999 р., що склало 54 % від усього балансового прибутку економіки).

---

¹ Дані експрес-інформації Держкомстату України

Майбутній розвиток зовнішньої торгівлі залежатиме не тільки від стабілізації ефективного реального валютного курсу гривні (оберненої величини до цінової конкурентоспроможності економіки), але й від політичних рішень, включаючи антидемпінгові розслідування проти українських підприємств, які все більше набувають політичного забарвлення. Але той факт, що в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2002 р. НБУ вперше задекларував своє рішення щодо проведення політики, спрямованої на підтримання стабільності реального ефективного обмінного курсу, і має всі можливості це зробити, стає аргументом на користь збереження позитивного сальдо зовнішньої торгівлі.

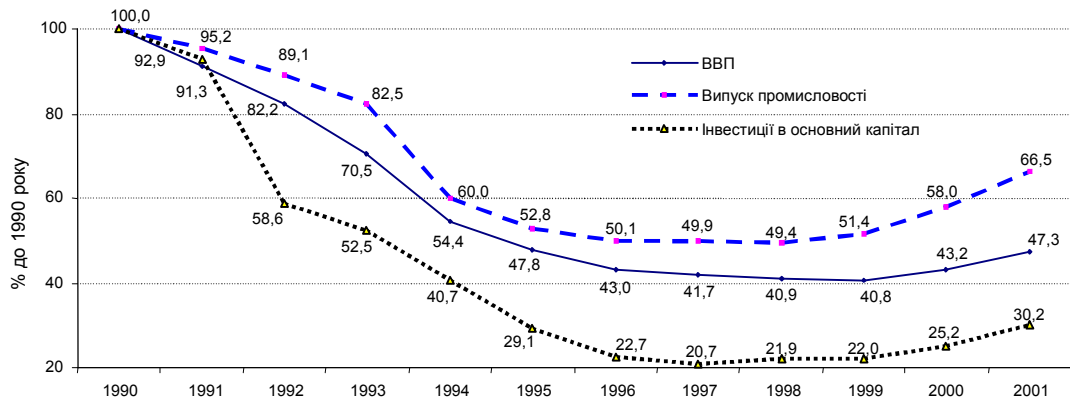
В зоні внутрішнього ринку в січні-серпні 2001 р. відбулось розширення як за рахунок зростання реальних грошових доходів населення на 8 % (реальна заробітна плата – підвищилася на 21 %); так і реального приросту доходів підприємств: за січень-серпень балансовий прибуток підприємств у реальному обчисленні зріс більш ніж у 2 рази. Ріст заощаджень підприємств опосередковано характеризує зростання їх реальних депозитів. Так, депозити нефінансових корпорацій в національній валюті зросли за січень-липень на 13,8 %, у ВКВ – майже не змінилися (зміщення акценту на користь заощаджень в НВ стало результатом зміцнення гривні та більш високих відсотків по гривневих строкових депозитах).

Все це дало внутрішні імпульси до нарощування темпів економічного розвитку, що проявилось в одночасній активізації як споживчих, так і інвестиційних процесів. Так, за січень-серпень 2001 р. по відношенню до відповідного періоду 2000 р. реальні темпи обороту роздрібною торгівлі становили 109 %, що нижче темпів зростання ВВП (110,8 %); в той же час інвестиції в основний капітал у першому та другому кварталах зросли відповідно на 23,7 % та 23,5 % (рис. 6). Тобто в поточному році процеси капіталізації доходів домінують над процесами споживання, що закладає підґрунтя для розширеного відтворення ВВП в 2002 р.

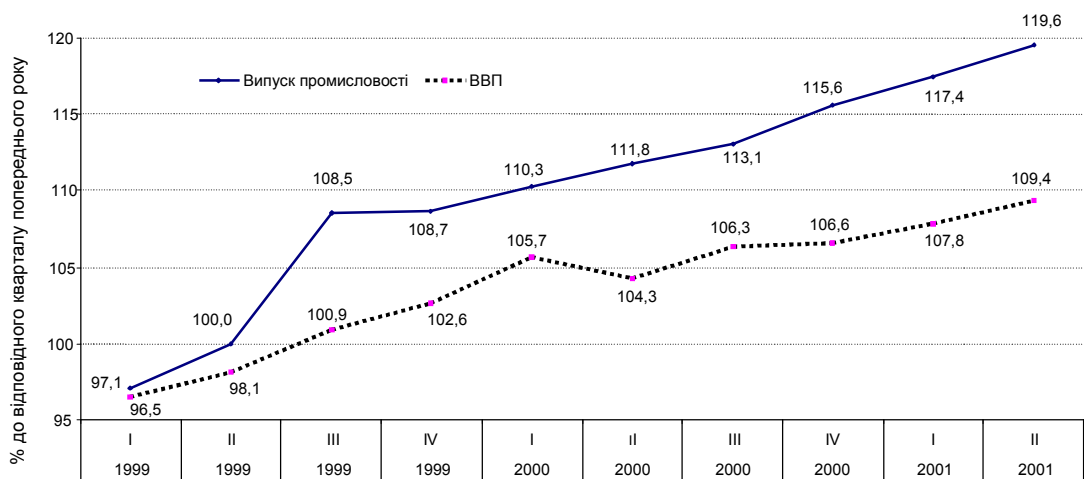
На жаль, в Україні мало задіяний такий чинник оновлення виробництва, як прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Вони поки що не зіграли вагомий ролі в українській економіці. За даними Платіжного балансу України, у першому півріччі 2001 р. чистий приріст ПІІ становив лише 515 млн. дол., що є мізерним для українського ринку. За весь період іноземного інвестування економіки України серед пріоритетних для ПІІ галузей виявилися: харчова промисловість (майже 20 % від усіх ПІІ), оптова торгівля і посередництво у торгівлі (13,9 %), машинобудування (8,2 %), фінансова діяльність (8 %), транспорт (6,8 %), хімічна та нафтохімічна промисловість (5,3 %), металургія та обробка металу (4 %). Наведений перелік свідчить про те, що інвестори не помилилися з точками економічного зростання в Україні, адже саме в цих галузях (окрім транспорту) вже проявився потенціал росту. Але самі обсяги іноземних інвестицій зайняли невелику складову в нагромадженні основного капіталу даних галузей, окрім харчової промисловості, де саме ПІІ зіграли провідну роль.

В умовах високого податкового тиску, який призводить до хронічної дефіцитності обігових коштів підприємств, вагомий внесок в економічне зростання дав ріст кредитування реального сектора економіки. Так, за січень-червень 2001 р. залишки кредитів нефінансових корпорацій в реальному обчисленні зросли на 29 %, а в НВ – на 36,7 %.

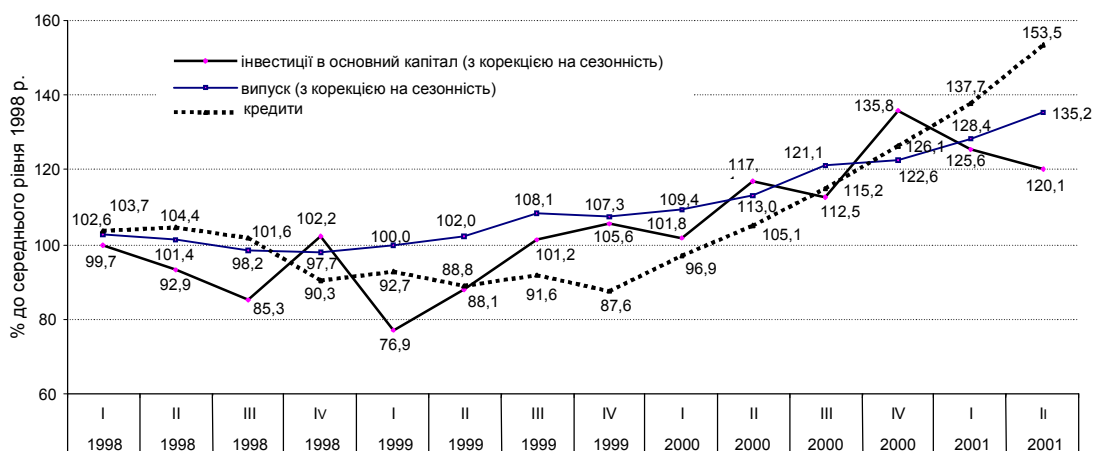
За розрахунками фахівців відділу моделювання та короткострокового прогнозування ІЕПр НАНУ, за умов домінування короткострокових кредитів в кредитному портфелі комерційних банків України, ріст кредитів випереджає економічне зростання із лагом в I квартал.

Рис. 1. Індеси реального ВВП, валового випуску промисловості та інвестицій в основний капітал

Рис. 2. Індекс реального ВВП та валового випуску промисловості

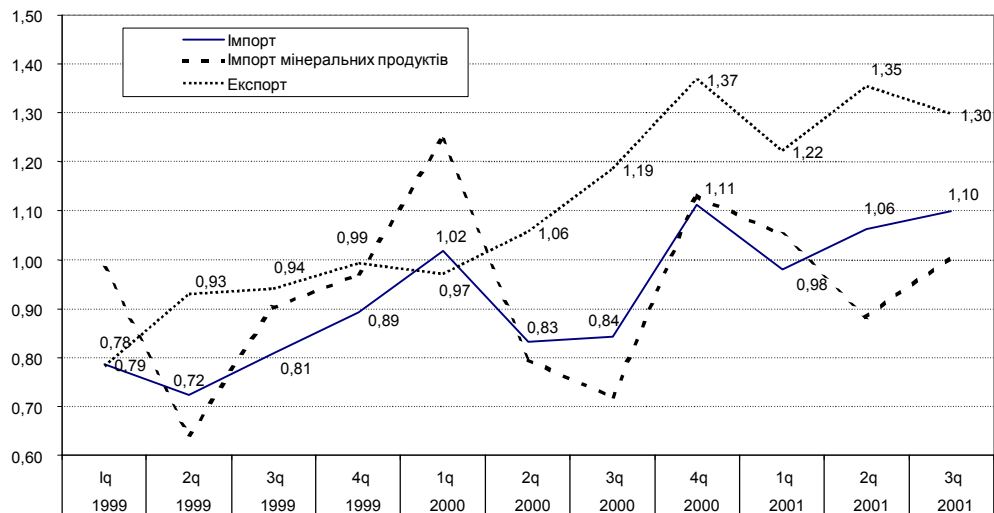

Рис. 3. Індеси реального випуску промисловості, реальних інвестицій в основний капітал та кредитів у промисловість

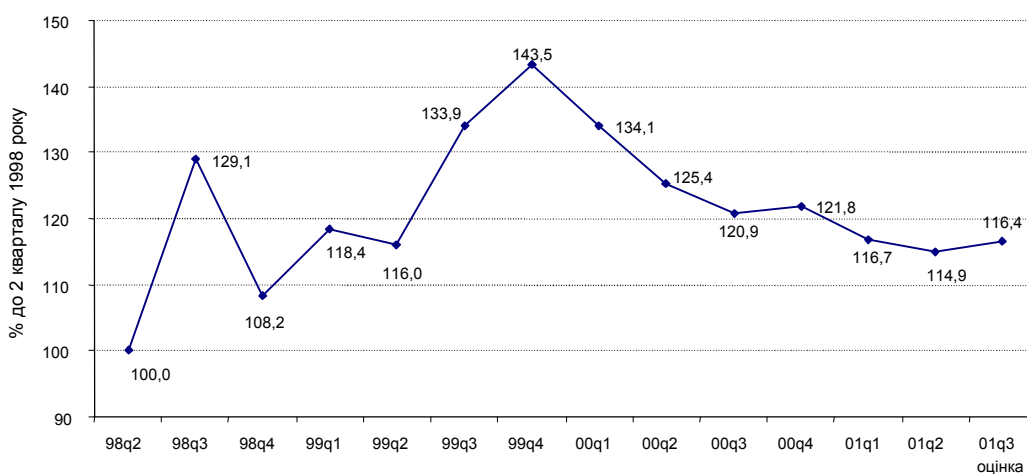
Характерною особливістю 2001 р. є перевищення темпів кредитування нефінансових корпорацій над темпами зростання їх депозитів. Тобто кредитними донорами стають інші сектори економіки. Так, на кінець червня по відношенню до початку року залишки кредитів нефінансових корпорацій в реальному обчисленні зросли на 29 %, а депозитів – на 9,7 %. В той же час депозити домогосподарств зросли на 28,4 % і досягли майже 40 % в загальному обсязі. Отже, в поточному році за умов цінової та курсової стабілізації заощадження населення в банківській системі України стали повноцінним джерелом кредитування підприємств.

Характерним для поточного року є також і те, що на противагу даним 1999 р. та першого півріччя 2000 р., залишки кредитів перебивають залишки депозитів, тобто обсяги кредитування покриваються іншими джерелами, включаючи ресурси самого фінансового сектора економіки. При цьому частка проблемних кредитів у портфелі банків за січень-вересень зменшилася з 11,9 до 6,6 %. Це є також індикатором росту кредитоспроможності підприємств. В той же час рівень кредитування в ВВП є замалим і становить по приросту лише 5 % від ВВП, що свідчить про малу потужність банківської системи. Це і не дивно, оскільки банки акумулюють заощадження інших секторів економіки, а вони, як відомо, потребують багатьох років для відновлення свого нормального рівня. Стан банківської системи віддзеркалює рівень економічного розвитку країни, а її ресурсний потенціал зростатиме разом із наявними доходами, в першу чергу – населення і підприємств.

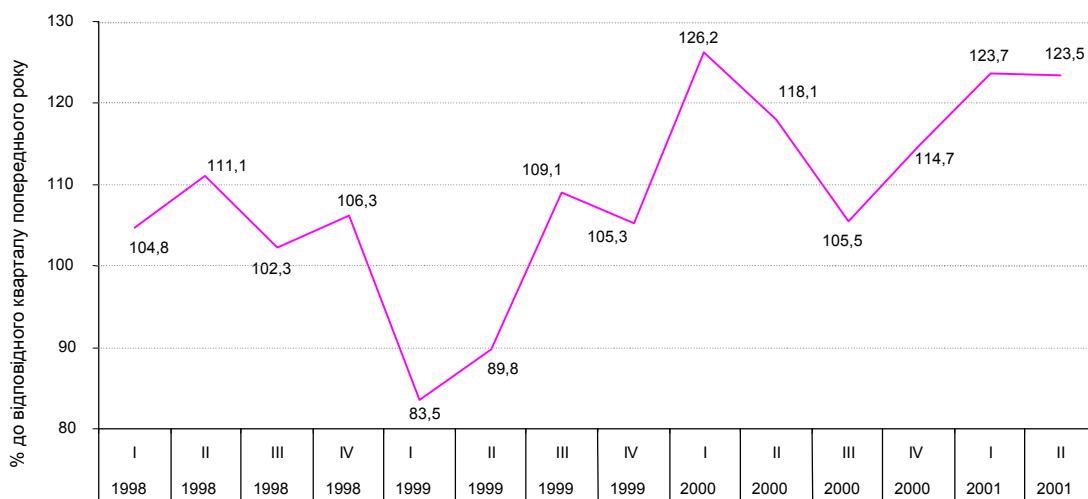
Високі результати дали заходи уряду з розширення пільгового кредитування сільськогосподарського виробництва: кредити в галузь зросли більш, ніж в два рази. В результаті, за січень-серпень 2001 р., в порівнянні із відповідним періодом 2000 р., виробництво зерна зросло в сільськогосподарських підприємствах на 57,4 %; в домогосподарствах – на 29 %. З урахуванням вищенаведених чинників та за умов збереження фінансової стабільності і відсутності форс мажорних обставин річні прирости ВВП у 2001-2002 рр. можуть щорічно становити більше 9 %, що дозволить наблизитися до рівня 1996 р., але з більш якісними структурними характеристиками економіки та зовнішньої торгівлі.

Рис. 4. Індеси експорту та імпорту по відношенню до середнього рівня першого півріччя 1998 р.

Рис. 5. Рівень цінової конкурентоспроможності України

Рис. 6. Інвестиції в основний капітал

Крючкова, І.В. Динамізм економічного зростання в Україні: чинники та перспективи / І.В. Крючкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2002. - Т. 5. - С. 47-55.